

Joanna Wyźlic

Recepcja dokumentu na Litwie

Meritum 3, 59-69

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECEPCJA DOKUMENTU NA LITWIE

Przed zawarciem unii w Krewie¹ mamy informacje tylko o sporadycznych przypadkach występowania dokumentu na Litwie. Były one sporządzane przez sekretarzy, którzy działali w charakterze posłów i wysłanników władcy. Byli oni związani prawnie nie z państwem, ale bezpośrednio z wielkim księciem, a dokumenty wystawiano w sprawach związanych z władzą w państwie i jej sprawowaniem w poszczególnych dzielnicach lub nad jego dzielnicami². Sekretarzami mogli być franciszkanie, dominikanie, skrybowie ruscy, a w czasach Mendoga możliwe, że również Krzyżacy³.

Z pierwszej połowy XIII w. posiadamy nieliczne informacje kronikarskie o dokumentach litewskich⁴, które powstawały wyłącznie przy kontaktach z zagranicą oraz z inicjatywy odbiorców. Okres ten Marceli Kosman nazywa

---

¹ Szczegółowo na temat unii w Krewie i kontrowersji z nią związanych piszą: H. Wisner, *Unia: sceny z przeszłości Polski i Litwy*, Warszawa 1988; idem, *Spory o Krewie*, *Zapiski Historyczne*, 2004, t. LXIX, z. 2/3 s. 169–179; L. Korczak, *O akcie krewskim raz jeszcze*, *Studia Historyczne*, 1991, R. XXXIV, z. 3, s. 475–479; H. Paszkiewicz, *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa 1938; M. Koczerwska, *Autentyczność dokumentu unii krewskiej 1385 roku*, *Kwartalnik Historyczny* (dalej: KH), 1992, t. XCIX, z. 1, s. 76–78; Tekst aktu: *Skarbiec dyplomatów papieżskich, cesarskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Kijowskiej i ościennych krajów*, t. I, zebrał i treść opisał I. Daniłowicz, wyd. J. Sidorowicz, Wilno 1860, N. 507, s. 254; *Akta unii Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, nr 1, s. 1–3.

² M. Kosman, *Dyplomy Władysława Jagielly dla Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Archeion, 1968, t. XLVIII, s. 50; idem, *Kancelaria wielkiego księcia Witolda*, *Studia Źródłoznawcze* (dalej: SŻ), 1969, t. XIV, s. 103–111.

³ Idem, *Kancelaria...*, s. 97–98.

⁴ Są to: umowa ryska Litwy z Niemcami inflanckimi z 1201 r., umowa z Nowogrodem Wielkim z 1213 r., umowa grupy książąt litewskich z Rusią Halicko-Wołyńską z 1219 r., pokój z Inflantczykami z 1225 r., szerzej: M. Kosman, *Forma umów międzynarodowych Litwy w pierwszej ćwierci XIII wieku*, *Przegląd Historyczny*, 1966, t. LVII, z. 2, s. 215–231; idem, *Litwa pierwotna. Mity, legendy, fakty*, Warszawa 1989, s. 209–218.

przedkancelaryjnym⁵. Kancelaria litewska nie rozwinęła się również po przyjęciu władzy przez Mendoga, ale coraz częściej sporządzano pisma ze względu na kontakty z papieżem i Zakonem Krzyżackim, zwłaszcza po przejściu chrztu w 1251 r. Były to zazwyczaj liczne donacje na rzecz Zakonu Krzyżackiego⁶ oraz biskupa Chrystiana⁷, a także listy do papieża Innocentego IV z prośbą o zgodę na koronację⁸ oraz w sprawie utworzenia biskupstwa na Litwie⁹. Także Giedymin korespondował z papieżem Janem XXII¹⁰, z zakonem franciszkanów¹¹ oraz z miastami portowymi (Lubeka, Rostok, Sund, Sztetin, Gotlandia, Gre-

⁵ Idem, *Litwa pierwotna...*, s. 230.

⁶ Pod rokiem 1252 czytamy: *daruje mu [Zakonowi – J.W.] następne ziemie: Denowe całą, która też zowią niektórzy Jetwesen, za wyłączeniem niektórych ziemieczek, jako to Sentante, Derrnri i Cresmen, oraz wsi zwanej Gubiniten i trzech wiosek w Welzowie, które dla siebie zachowuje. Prócz tego nadał braciom całą ziemię: Sachalouen, Seymeten, za wyłączeniem z Sejmety tych jedynie dóbr, które oddzielnym listem nadał biskupowi Lettowie [...] Na wieczną pamięć tej darowizny i ordynacji, przywilej obecny kazaliśmy umocnić naszą pieczęcią, Skarbiec dyplomatów...*, N. 126, s. 81–82. Ż 1253 r. mamy kolejne nadanie. Zakon otrzymał: część ziemi Rasseyne oraz ziemie: Kulene, Karsowe Crasse, Niterowe, Vejzeze, Wange. Dokument wymienia listę świadków i kończy się słowami: *Dan w Lettowji, w naszym dworze, roku pańskiego MCCLIII w miesiącu lipcu*, ibidem, N. 131, s. 83 (w języku łacińskim: *Preussisches Urkundenbuch* (dalej: *PrU*), wyd. C.P. Woelky, R. Philippi, t. I, cz. 2, Königsberg 1882, nr 39, s. 33–39; zob. także *Skarbiec dyplomatów...*, N. 154, s. 91; N. 161, s. 94; N. 187, s. 101 (w jęz. łac.: *PrU*, t. I, cz. 2, nr 106, s. 91–95); N. 196, s. 105; N. 181, s. 99 (w jęz. łac.: *PrU*, t. I, cz. 2, nr 79, s. 69–72); zob. również *Dodatek V. Nadania Mendoga Krzyżakom*, [w:] T. Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, t. IV, Wilno 1838, s. 14–26.

⁷ *Myndowe z łaski bożej król Litwy [...] przyjął wielebnego ojca Chrystiana i prosił o poświęcenie go na biskupa swego królestwa; wwiązał go w posiadanie tegoż, i na uposażenie naznaczył mu: Rassinę połowę, Bethęgałem połowę, Lokowe połowę. Obecny list pieczęcią swą umocnił. List ten również został opatrzonej w listę świadków, Skarbiec dyplomatów...*, N. 136, s. 84–85.

⁸ W 1252 r. papież Innocenty IV wysłał list do biskupa chełmińskiego Henryka z zaleceniem wyniesienia Mendoga na króla całej Luthowii i ziem już posiadanych, jak i tych, które w przeszłości zostaną zdobyte na niewiernych pod warunkiem uznania przez Mendoga i jego następców zwierzchności Stolicy Apostolskiej, ibidem, N. 122, s. 80.

⁹ M. Kosman, *Litwa pierwotna...*, s. 231–236; idem, *Forma umów...*, s. 232; por. także H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. II, Wilno 1932, s. 319–327; K. Maleczyński, *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261*, *Ateneum Wileńskie*, 1936, t. XI, s. 1–60; W. Kętrzyński, *O dokumentach Mendoga króla litewskiego*, *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny*, serya II, 1907, t. XXV, s. 180–222; A. Prochaska, *Dwa objaśnienia do dziejów Litwy. II. O autentyczności darowizn Mendoga*, *KH*, 1906, t. XX, z. 1/2, s. 58–73.

¹⁰ *Skarbiec dyplomatów...*, N. 297, s. 153; N. 307, s. 159.

¹¹ Ibidem, N. 298, s. 154; N. 299, s. 154–155.

ifswald)¹². Wciąż jednak nie możemy mówić o przełomie w piśmiennictwie litewskim.

Brak dobrze zorganizowanej kancelarii wystawcy nie był jedyną przyczyną niesporządzania dokumentów w państwie litewskim. Litwini stosowali bowiem własny, zgodny z obyczajem pogańskim, sposób uwierzytelniania zawieranych układów. Chodzi tu mianowicie o ustną przysięgę¹³, która najczęściej była połączona ze złożeniem krwawej ofiary. Zwyczaj ten praktykowany był zarówno w kontaktach wewnętrznych, jak i międzynarodowych. Zastosowanie tego pogańskiego obyczaju zostało źródłowo potwierdzone jeszcze w XIV w., kiedy to bez wątplenia znana była praktyka stosowania pism kancelaryjnych. Chodzi tu oczywiście o krwawą przysięgę złożoną przez Kiejstuta Ludwikowi Andegaweńskiemu 15 sierpnia 1351 r.¹⁴ na znak zawarcia przymierza. W *Chronicon Dubnicense* wydarzenie to zapisane zostało następująco: *kazał [Kiejstut – J.W.] przyprowadzić wołu maści czerwonej i przywiązać do dwóch pni i pochwywszy nóż litewski cisnął i ugodził wołu w arterię i krew niebawem trysnęła obficie, która to kwią sam i inni wszyscy Litwini ręce i twarz pomazali, głośno wołając po litewsku: Bóg przy nas i duszach na rogatego zwróć oczy. Przysięga przez nas obiecana dziś wykonana została. I po tych głowach uciął głowę wołu i na tyle od karku odsunął, że Kiejstut sam i inni obecni Litwini przez ów przedział między karkiem a głową tegoż wołu po trzykroć przeszli¹⁵*. Wydarzenia te zostały również odno-

¹² Ibidem, N. 300, s. 155; *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza. Część II. Dokumenty z lat 1248–1355*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław-Łódź 1989, s. 165.

¹³ Przysięga odgrywała istotną rolę w życiu społeczeństwa zarówno w dobie pogańskiej jak i po przyjęciu chrztu, służyła do utwierdzenia szczególnie ważnych, uroczystych i poważnie publicznych umów, S. Russocki, *Przysięga*, [w:] *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, red. L. Leciejewicz, Warszawa 1990, s. 320.

¹⁴ A. Brückner, *Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Szkice historyczne i mitologiczne*, oprac. i wstępem opatrzył J. Jaskanis, Olsztyn 1979, s. 82; M. Kosman, *Zmierzech Perkuna, czyli ostatni poganie nad Bałtykiem*, Warszawa 1981, s. 150; idem, *Litwa pierwotna...*, s. 219–221; idem, *Forma umów...*, s. 216–217.

¹⁵ *Et in festo assumptionis beate virginis venit Kestutus ad tentorium regis Hungarie, videntibus cunctis, fedus superius exaratum iuramento Lithwanico isto modo confirmavit, quod fecit adducere unum bovem rubei coloris et ligari super duas stipites et arripiens cultrum Lithwanicum proiecit in bovem et tetigit ipsum in vena mediana et statim sanguis emanavit largissime, de quo sanguine ipse et omnes Lithwani manus et facies perunxerunt, clamantes Lithwanice: „Rogachina roznenachy gospanany”; quod interpretatur: Deus ad nos et animas, cornutum respice, iuramentum per nos promissum hodie persolutum. Et his dictis caput bovis amputavit et in tantum a collo separavit, quod ipse Kestutus et alii Lithwani, ibidem existentes, per illam divisionem colli et capitii ipsius bovis tribus vicibus transierunt*, A. Mierzyński, *Źródła do mytologii litew-*

towane przez Piotra Suchenwirta¹⁶ i rycerza de Sternegge¹⁷. Marcelli Kosman uważa, że powyższy przykład mógł być ostatnim takim sposobem zatwierdzania umów międzynarodowych¹⁸. Tym bardziej, że od 1366 r. znana jest pieczęć Kiejstuta, a w 1358 r. został wystawiony przez tego księcia dokument rozgraniczający jego ziemie z Mazowszem¹⁹.

---

skiej, cz. II: *Wiek XIV i XV*, Warszawa 1895, s. 73–79; idem, *Przysięga Kiejstuta*, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, 1894, t. XX, s. 163–164.

¹⁶ I. VON CHUNIK LUDWIG VON UNGERLANT./ *In Rewzzen lant des mutes vrut/ Fur tzwir mit manigem helde wert./ Daz er der Litaw Schaden mert./ Dem chunig er dar ze laide fur./ Und den bedwanch, daz er im swur/Noch haydenischen siten./ Di trew, di ward versniten./ Daz er an im geprochen hat.* (Na ruską ziemię z ochoczą odwagą dwukrotnie wyprawił się (Ludwik) z niejednym godnym rycerzem, aby Litwinom biedy przysporzyć. Królowi (Kiejstutowi) przybył na nieszczęście i upokorzył go, że obyczajem pogańskim przysiądz mu musiał, lecz wiary nie dochował i przysięgę złamał). IX. VON HERN PUPPLI VON ELRWACHERSTĒ REDE./ *In Lytaw fur der mutes frut/ Von Ungern mit dem chunig wert./ Des hertze trew und manhait gert./ Dem sich der Lytaw chunik geporn (?)/ Ergab, der ayde het gesworn/Auf dem plut noch seiner art./ Di trew gar zerprochen wart.* (Na Litwę z ochoczą odwagą wyprawił się (Puppli) ze sławnym królem węgierskim, którego serce gorąco było wiernością i męstwem. Król litewski chytry mu się poddał; poganin złożył przysięgę swoim obyczajem: wiara została złamaną). X. VON HERN PUPPILY VON ELRWACH. ZWEYTĒREDE/ *Mit manigem helde nvertzait/ Der edel auch in Lytaw fur./ Do der kunich von Lytaw swur/ Dem chunig von Ungern, als ich hab/ Vernumen, und sich dem ergab./ Und swur nach seins gelauben art./ Der trewen er do prühig wart.* (Z niejednym rycerzem wyprawił się rycerz odważnego serca także na Litwę, gdzie król Litwy przysiągł królowi węgierskiemu, jak o tem słyszałem, i mu się poddał, a przysiągł obyczajem swej wiary, lecz wierności nie dochował). – A. Mierzyński, *Źródła...*, s. 71–72; idem, *Przysięga...*, s. 157–158.

¹⁷ *Item predicto anno 51 anno in die assumptionis s. Mariae rex Ludewicus Ungariae una cum rege Krachofiae et cum suis armatis contra regem Litowiae progressi fuerunt: sed rex Litowiae cum ipsis convenit, quod fidem Christi susciperet cum suis, et in suo regno permaneret in pace. Et facta est haec promissio per regem cum tali juramento: accepit enim bovem et in praesentia regis Ungariae et suorum fecit bovi duas venas incidi in collo, et, si sanguis ferventer exiret, bonum esse indicium futurorum; et largiter fuit sanguis effusus. Tunc rex Litowiae bovem fecit decollari et inter bovis caput et corpus progrediens iuravit, sic sibi contingi, si promissa non servaret.* (Dalej, w tymże 1351 r. w dzień Wniebowzięcia N. Panny Maryi, Ludwik, król Węgierski, razem z królem krakowskim i z wojskiem wyruszyli przeciwko królowi litewskiemu. Atoli król litewski wszedł z nimi w układy, że przyjmie ze swoimi wiarę chrześcijańską i w swem królestwie zachowa się spokojnie. I zobowiązanie to król uczynił pod przysięgą taką: „Otóż wziął wołu i w obecności króla węgierskiego i jego wojska kazał naciąć dwie żyły na karku wołu; a gdyby krew obficie trysnęła, byłoby to dobrym o przyszłości znakiem. I krew obficie się lała. Wtedy król litewski kazał uciąć głowę wołu i pomiędzy głową wołu a tułowiem przechodząc zaklął się, żeby go los równy spotkał, gdyby umowy nie dotrzymał”). – A. Mierzyński, *Źródła...*, s. 79–82; idem, *Przysięga...*, s. 161.

¹⁸ Por. M. Kosman, *Forma umów...*, s. 217.

¹⁹ M. Kosman, *Litwa pierwotna...*, s. 224; *Skarbiec dyplomatów...*, N. 417, s. 198.

Zwyczaj przysięgi na przelaną krew przetrwał jednak na Litwie w stosunkach panującego z poddanymi, czego przykładem jest złożenie Kiejstutowi przysięgi wierności jako nowemu władcy litewskiemu w 1381 r.²⁰. Wydarzenie to świadczy o tym, że tak umowa pisana, jak i ustna przysięga współistniały jeszcze przez pewien czas, ale wyraźnie zaznacza się podział w ich stosowaniu. Krwawa przysięga znajdowała użycie już tylko w stosunkach władcy z poddanymi, natomiast pisemna umowa miała zastosowanie przede wszystkim w kontaktach z zagranicą. Do rozwoju piśmiennictwa na Litwie przyczyniły się najpierw kontakty z Rusią, Rygą i Europą Zachodnią, a następnie po 1385 r. także z Polską. Ma to swoje odzwierciedlenie w dokumentach – za czasów Mendoga widoczne są wpływy niemieckie, potem inflanckie, w XIV w. ruskie, aż w końcu w XV w. wpływy łacińskie²¹.

W stosunkach między panującym a społeczeństwem dokument upowszechnia się po 1387 r., kiedy to Władysław Jagiełło nadał przywilej bojarstwu katolickiemu²². Nowością na Litwie były również prawa miejskie nadane po raz pierwszy w tym samym roku. Mowa tu o lokacji na prawie magdeburskim przynajmniej Wilnu²³. Dokumenty pisane zaczęły być doceniane przede wszystkim dlatego, że na ich podstawie można było zatwierdzić posiadanie majątku. Pogańska przysięga zanikała więc nie tylko ze względu na przyjęcie chrześcijaństwa (o czym niżej), ale także ze względu na jej bezużyteczność.

Nie wszyscy jednak wystarali się o pisma, dlatego też pod koniec XV stulecia, a zwłaszcza w wieku XVI zwracano się do hospodara z prośbą o zatwierdzenie przywilejów Witolda na podstawie tylko ustnej relacji lub przedstawienia świadków²⁴. Jeszcze za czasów Zygmunta Augusta sposobem zbadania prawdziwości zeznań było świadectwo ustne. Usprawiedliwiano się, że przodkowie nie zadbali o pismo potwierdzające posiadanie, lub utracili pismo na skutek m.

²⁰ Idem, *Drogi zaniku pogaństwa u Baltów*, Wrocław 1976, s. 16; idem, *Zmierzech Perkuna...*, s. 151; A. Brückner, op. cit., s. 82; S. Smolka, *Kiejstut i Jagiełło*, Kraków 1888, s. 60.

²¹ M. Kosman, *Dokumenty wielkiego księcia Witolda*, SŻ, 1971, t. XVI, s. 154–167.

²² Zob. tekst łaciński *Privilegium regis Vladislai super certis libertatibus concessis incolis magni ducatus Lithuaniae, ad instar libertatum regni Poloniae, ubi iudices in districtibus deputantur et conceduntur*, [w:] *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563*, wyd. T. Działyński, Poznań 1841, s. 1–2; *Lietuvos Metrika*, Knyga nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25, Vilnius 1998, s. 35; tekst polski: *Skarbiec dyplomatów...*, N. 539, s. 255–256.

²³ *Skarbiec dyplomatów...*, N. 541, s. 267.

²⁴ M. Kosman, *Archiwum wielkiego księcia Witolda*, Archeion, 1967, t. XLVI, s. 137.

in. pożaru, kradzieży, zatopienia itp.²⁵. Przysięga stała się sposobem weryfikacji prawdziwości aktu i niestety dosyć często przy jej pomocy potwierdzano fałszywe dokumenty. Liczne tego przykłady znajdziemy podczas rewizji praw do posiadanej ziemi przeprowadzonej w związku z reformą gospodarczą zwaną pomiara włóczną²⁶.

Niewątpliwie wpływ na rozpowszechnienie dokumentu na Litwie miało przyjęcie chrztu. Litwini bowiem wówczas stali się członkami wspólnoty chrześcijańskiej i z ową wspólnotą nawiązywali kontakty. Było to dla nich równoznaczne z wejściem do wyższego kręgu kulturowego. Litwini musieli więc odrzucić pogańskie zwyczaje i wprowadzić chrześcijańskie normy. Strona podpisująca wszelki dokument w kontaktach z Litwinami jednocześnie uznawała to państwo za członka wspólnoty, za równe sobie²⁷. Jak wiadomo, wcześniejsze procesy chrystianizacyjne nie skutkowały u Litwinów przejściem norm chrześcijańskich, bowiem miały charakter pozorny i przede wszystkim nietrwały²⁸. Dlatego też pogańskie zwyczaje przetrwały do końca XIV w.. Nie należy również zapominać, że istotne znaczenie miało tu połączenie Litwy i Polski. Kontakty międzynarodowe nawiązywane przez Polskę po 1386 r. dotyczyły Litwy

²⁵ Utrata dokumentów była zapisywana w Metryce Litewskiej, zob. m.in. *Litevos Metrika*, ks. nr 254, l. 94v.–95v.; ks. nr 58, l. 292v; ks. nr 63, l. 207; ks. nr 272, l. 185–185v; ks. nr 31, l. 191–206v.; ks. nr 272, l. 35v–38; ks. nr 231, l. 200v; ks. nr 248, l. 49v; ks. nr 251, l. 29v; ks. nr 272, l. 158v–159v.; ks. nr 239, l. 46v; ks. nr 252, l. 149; ks. nr 251, l. 308–310. O Metryce Litewskiej zob. J. Śliwiński, *Przydatność Metryki Litewskiej do badań nad zatargami o posiadłość*, [w:] *Zarys konfliktów o dobra na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie za Zygmunta I Starego. Wybór źródeł z „Metryki Litewskiej” z połowy XVI wieku*, oprac. A. Kolodziejczyk, K. Łożyński, J. Śliwiński, Olsztyn 2001, s. 5–13; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Metryka Litewska – charakterystyka i dzieje*, Archeion, 1977, t. LXV, s. 91–115; N.G. Bereżkow, *Litovskaja Mietrika kak istoriczeskij istocznik*, cz. I, Moskwa-Leningrad 1946; P. Kennedy-Grimsted, *Czym jest i czym była Metryka Litewska?*, KH, 1985, t. XCII, nr 1, s. 55–83.

²⁶ Szerzej o niej zob. J. Bardach, *O praktyce kancelaryjnej za Zygmunta Starego*, [w:] idem, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa 1970, s. 351–378; W. Pocięcha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia*, t. III, Poznań 1958; A. Grusza, *Słózbowy skład i struktura kancylarii Wialikaga Kniastwa Litoyskaga 40-ch gadoy XV – pierszaj pałowy XVI st.*, Metriciana, 2001, t. I, s. 10–45; M. Kosman, *Pomiara włóczna. Opowiadanie o królowej Bonie*, Warszawa 1971; A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Rewizje nadań królewskich na przelomie XV/XVI wieku*, KH, 1967, t. LXXIV, s. 289–298; W.I. Picieta, *Prowierka praw na ziemiłju wo wladieniachkoroliewy Bony*, [w:] *Bielorusija i Litwa XV–XVI w.*, Moskwa 1961, s. 846–850.

²⁷ M. Kosman, *Dokumenty...*, s. 142.

²⁸ Zob. K. Chodynicki, *Próby zaprowadzania chrześcijaństwa na Litwie przed 1386*, Przegląd Historyczny, 1914, t. XVIII, s. 215–318; J. Latkowski, *Mendog, król litewski*, Kraków 1892; *Chryścianizacja Litwy*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1987.

w większym zakresie niż przedtem. Chociaż, jak uważa Marceli Kosman, samo nawiązanie stosunków między państwami nie było równoznaczne z natychmiastowym wprowadzeniem dokumentu. Dopiero po pewnym czasie współpracy bardziej praktyczne i rozwinięte normy prawne wypierały dotąd stosowane²⁹.

Szersze zastosowanie dokumentu na Litwie zawdzięcza się również Kościółowi katolickiemu, który od początku starał się na piśmie potwierdzać wszelkie przywileje i nadania ziemskie³⁰. Grupą społeczną, która zaczęła doceniać wartość dokumentu stała się także zamożna i średnia szlachta³¹.

Do 1392 roku możemy mówić o okresie przejściowym w rozwoju kancelarii litewskiej. W tym właśnie czasie zaczyna się ona powoli formować, ale władcy litewscy korzystają jeszcze z usług obcych kancelarii³². Dowodami na słabo rozwiniętą kancelarię przed 1392 r. według Marcelego Kosmana są następujące dokumenty:

- a) gotowy projekt traktatu pokojowego z 1322 r. przywieziony do Wilna przez przedstawicieli rady miejskiej Rygi, przygotowany zapewne w celu uniknięcia kłopotów spisania go na miejscu;
- b) traktat pokojowy polsko-litewski z 1366 r., który został najprawdopodobniej sporządzony w kancelarii polskiej;
- c) spisany na dworze moskiewskim układ pokojowy między Olgierdem i Dymitrem Dońskim z 1371 r.³³.

Po ugodzie ostrowskiej³⁴ prężnie zaczyna rozwijać się kancelaria wielkosiążęca³⁵. Nie znaczy to oczywiście, że Witold przed 1382 r. nie wystawiał dokumentów. Pieczęć posiadał od 1379 r. Prowadził korespondencję z Władysławem Jagiełłą, a jego intensywne kontakty z Zakonem Krzyżackim zaowoco-

²⁹ M. Kosman, *Forma umów...*, s. 232.

³⁰ Idem, *Dokumenty...*, s. 168.

³¹ R. Ragauskienė, *Najstarsze dokumenty XVI w. w archiwach prywatnych szlachty WKL (na podstawie Metryki Litewskiej)*, [w:] *Lituvos Didžiosios Kunigikštystės istorijos saltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*, Wilno 2007, s. 293.

³² M. Kosman, *Litwa pierwotna...*, s. 230.

³³ Ibidem, s. 238–239; idem, *Kancelaria...*, s. 98.

³⁴ Nie znany dokumentu o układzie z 1392 r., zachowały się tylko dwa dokumenty żony Witolda, Anny z dnia 5 sierpnia, w którym zapewnia, że Witold dopełni przyrzeczeń złożonych Władysławowi Jagielle i Jadwidze, *Skarbiec dyplomatów...*, N. 618, 619, s. 294; w jęz. łac. A. Prochaska, *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, Kraków 1882, s. 30.

³⁵ Zob. M. Kosman, *Kancelaria...*, s. 101–117.

wały wystawieniem dokumentów nadawczych³⁶. Znany jest również przywilej wydany przez Witolda w 1386 r. dla rodziny Koraczewskich z Podola³⁷. Jako książę brzeski i grodzieński wydał on także dokument donacyjny dla biskupa wileńskiego w 1388 r.³⁸, przywilej dla Żydów mieszkających w jego państwie³⁹.

Po 1392 r. Witold przystąpił do wprowadzania zmian w Wielkim Księstwie Litewskim. Przede wszystkim umocnił swoją pozycję, jednocześnie ograniczając uprawnienia władców lokalnych. Ze względu na współpracę władzy lokalnej i centralnej wzrosła liczba pism kancelaryjnych⁴⁰. Czasy panowania Witolda to również początki powstawania latyfundiów magnackich. Wielki książę nadawał ziemię zaufanym pomocnikom, a ci starali się o potwierdzenie nadanych majątków na piśmie. W tej formie utwierdzone były wyroki sądowe, często też stosowano glejty. Nadal sporządzane były układy wewnątrzdynastyczne, dokumenty fundacyjne dla kościołów i umowy z kupcami a także nadawane były prawa miejskie⁴¹.

Niemożliwe jest zbadanie wzrostu produkcji dokumentów w latach panowania Kiejstutowica ze względu na niewielką ilość zachowanych do dziś pism⁴². Przepuszczalnie z każdym rokiem zwiększała się ilość dokumentów wystawianych poddanym, a więc przywilejów, nadań majątkowych, wyroków sądowych. Za czasów Witolda kancelaria była całkowicie uzależniona od władcy⁴³. Wielki

³⁶ M. Kosman, *Dokumenty...*, s. 140; *Skarbiec dyplomatów...*, N. 492, s. 247; N. 578, s. 279; N. 579, s. 280; N. 585, s. 282.

³⁷ Szerzej W.I. Picieta, op. cit., s. 846–850.

³⁸ *Skarbiec dyplomatów...*, N. 559, s. 273; A. Prochaska, op. cit., s. 15.

³⁹ Ibidem, N. 558, s. 272; Analiza dyplomatyczna wykazała jednak, że sporządzone one zostały w początku XVI wieku i przedstawione do zatwierdzenia Zygmuntowi Staremu, por. M. Kosman, *Dokumenty...*, s. 152; wśród fałszywych dokumentów umieścił je również J. Ochmański, zob. *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa-Poznań 1986, s. 168–182. Zob. recenzję: A. Gasiorowski, *SŻ*, 1990, t. XXXI, s. 74–76.

⁴⁰ M. Kosman, *Dokumenty...*, s. 146.

⁴¹ Ibidem, s. 148–151.

⁴² Zbiór dokumentów, które wyszły z kancelarii Witolda zawiera *Vitoldiana...*; Korespondencja wielkiego księcia Litwy [w:] A. Prochaska, op. cit. Zob. także: K. Sochaniewicz, *Zaginione dokumenty Witolda W Ks. litewskiego za Jagiellonów*, t. I: 1377–1499, Warszawa 1930; W. Semkowicz, *Nieznane nadania Witolda dla osób prywatnych*, Ateneum Wileńskie, 1930, t. VII, s. 845–857; idem, *Pierwsze przywileje fundacyjne Witolda dla Kościoła na Żmudzi*, KH, 1930, t. XLIV, s. 348–355.

⁴³ M. Kosman, *Dokumenty...*, s. 153.

książę litewski posiadał jeszcze monopol na wystawianie dokumentów, ale już od połowy XV w. powstawały stopniowo kancelarie lokalne⁴⁴.

Sekretarze za rządów Witolda urosli do rangi jego doradców politycznych, nie został natomiast obsadzony urząd kanclerza⁴⁵. Wakat ten może być związany z utrzymaniem wyłącznej kontroli nad działalnością kancelarii oraz z brakiem skłonności do dzielenia się władzą. Witold jednak nie posiadał całkowitej kontroli nad funkcjonowaniem kancelarii. To ona sprawowała kontrolę nad dokumentami o charakterze międzynarodowym⁴⁶. Nie jest to zaskakujące, biorąc pod uwagę fakt wcześniejszych „zdrad” Witolda, ale trzeba również pamiętać, że to Władysław Jagiełło kierował polityką zagraniczną państwa.

Rola kanclerza litewskiego wzrosła za panowania króla Aleksandra. Stał się on faktycznym kierownikiem polityki litewskiej. Ocenia się, że dopiero za jego panowania kancelaria, pod kierunkiem kanclerza Mikołaja Radziwiłła, wyrosła na główny ośrodek myśli politycznej, z czym można polemizować. Kancelaria litewska do połowy XVI w. była jedynie pomocniczą instytucją usługową bez własnego zakresu działania. Nie była zatem odrębnym organem państwowym⁴⁷. Krzysztof Pietkiewicz twierdzi, że wzorem kancelarii koronnej, kancelaria litewska od samego początku prowadziła księgi metrykalne, w które wpisywano kopie wystawianych dokumentów lub ich streszczenia oraz sprawy nierozstrzygnięte, zeznania świadków w procesach sądowych, rozliczenia urzędników skarbowych itp.⁴⁸. Należy przyznać rację Marcelemu Kosmanowi, który słusznie zauważa, że początków Metryki Litewskiej należy szukać dopiero w okresie panowania Kazimierza Jagiellończyka⁴⁹.

Reasumując, można śmiało stwierdzić, że proces wprowadzania dokumentu na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego nie przebiegał bez przeszkód.

⁴⁴ R. Ragauskienė, op. cit., s. 286.

⁴⁵ Z 1444 r. pochodzi wzmianka o pierwszym urzędniku noszącym tytuł kanclerza Wielkiego Księstwa. Został nim Michał Kieżgajłowicz. W 1458 r. został on mianowany wojewodą wileńskim. Odtąd przez przeszło 100 lat oba te urzędy były łączone w jednym ręku i dawały ich posiadaczowi zazwyczaj pierwsze miejsce wśród świeckich dostojników litewskich. – K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Poznań 1995, s. 15 (zob. omówienie: J. Jurkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewski na przełomie XV i XVI wieku*, *Zapiski Historyczne*, 1999, t. LXIV, z. 1, s. 163–174).

⁴⁶ M. Kosman, *Dokumenty...*, s. 168; idem, *Dyplomaty...*, s. 48; idem, *Kancelaria...*, s. 100.

⁴⁷ K. Pietkiewicz, op. cit., s. 17.

⁴⁸ Ibidem, s. 31.

⁴⁹ Por. M. Kosman, *Archiwum...*, s. 137.

Zakorzenie pogaństwa było przyczyną nieufnego podejścia do pisemnych porozumień czy potwierdzeń i pozostawania przez dłuższy czas przy rytualnych obrzędach religijnych. Zniknął z czasem pogański sposób finalizowania porozumień w formie krwawej przysięgi. Dawne zwyczaje nie były już zresztą respektowane, od tej pory uznawano tylko dokument jako formę, w której dowodzono wszelkich pretensji. W praktyce jednak często ograniczano się do ustnych nadań majątkowych, co w przyszłości zaowocowało występowaniem nadużyć. W kontaktach międzynarodowych piśmiennictwo zakorzeniło się na Litwie znacznie szybciej na skutek koegzystencji z bardziej rozwiniętymi sąsiadami stosującymi dokument, zwłaszcza zaś zmian dokonanych przez Witolda po 1392 r. Niestety, nie przywiązywano za czasów tego księcia szczególnej wagi do zdobywania pisemnego potwierdzenia posiadanych dóbr. Dokument w sprawach wewnątrzpaństwowych, głównie potwierdzający prawa do ziemi zwyciężył dopiero za czasów pomiaru włócznej. Wszakże już pod koniec XIV i na początku XV w. poczyniono kroki ku temu, aby nadać wartość prawną wszelkiego rodzaju pismom.

THE RECEPTION OF THE DOCUMENT IN LITHUANIA

Summary

Research on the origins of diplomacy of the Grand Duchy of Lithuania still leaves many questions unanswered. There is little information on the Lithuanian written documents created before the consolidation of the lands, however during the reign of Mindaugas increasingly writings were made because of the relations with the papacy and the Teutonic Order.

Lack of well-organized international office was one of the reasons of the small amount of documents prepared by the State of Lithuania. Another factor hindering the development of the written documents was undoubtedly the late adoption of Christianity, as beforehand, the leading form of concluding arrangements, including commercial transactions and international agreements, was the pagan bloody oath. All kinds of contacts with foreign countries, however, necessitated the use of the written documents, which entailed the creation of the office. As a result the development of writings in Lithuania was forced by formal contacts with Rus, Riga and Western Europe, and then after 1385 with Poland.

The written contracts and oral oath connected with the pagan sacrifice coexisted for some time, but a clear mark in their application may be established. The oath was used only in relations between the ruler and the subjects, while the written contract was used primarily in dealings with foreign countries. In the relations between the ruler and the subjects the written form of agreement was introduced after 1387.

Written documents began to be valued, because on their basis one could confirm possession of property. Pagan oath became useless not only because of the adoption of Christianity, but also because of its oral character.

ВОСПРИЯТИЕ ДОКУМЕНТА В ЛИТВЕ

Резюме

Исследование истоков дипломатики в Великом княжестве Литовском все время оставляет много вопросов без ответов. В нашем распоряжении немного сведений из хроник, касающихся документов, которые были созданы еще до основания канцелярии. Они создавались исключительно при контактах с заграницей и по инициативе получателей. При Миндовге все чаще создавались документы, связанные с контактами Папы Римского и Тевтонского ордена.

Отсутствие хорошо организованной канцелярии экспонента являлось одной из причин того, что в литовском государстве не создавались документы. Фактором, тормозившим развитие письменности, также являлось позднее крещение государства, поскольку наиболее распространенной формой заключения торговых сделок и международных договоров была языческая кровавая клятва. Несмотря на это, при контактах с заграницей было необходимо выработать стиль дипломатических документов, что повлекло за собой создание канцелярии. Развитию литовской письменности сопутствовали отношения с Русью, Ригою и западной Европой, а после 1385 г., также с Польшей.

Как письменная, так и устная клятва с жертвой еще определенное время существовали вместе с официальными документами, но четко разграничивалось их употребление. Кровавая клятва применялась исключительно в отношениях правителя с подданными, письменный же договор употреблялся, прежде всего, при контактах с зарубежными странами. В отношениях правителя и общества документ стал распространяться после 1387 года. Новшеством являлись городские права, которые были впервые присвоены в том же году. Этот документ, относящийся ко внутригосударственным делам, который чаще всего выступал при подтверждении права на землю, победил только во время волочной померы.

Письменные документы стали цениться, прежде всего, потому, что на их основе можно было подтвердить владение имуществом. Языческая клятва исчезла не только по поводу крещения, но также из-за ее бесполезности.